

УДК 1(09) 4/9

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРСОНАЛІСТСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

доктор філософських наук, професор, Гончарук-Чолач Т.В.

<https://orcid.org/0000-0001-5640-2605>

кандидат історичних наук, доцент, Гурик М. І.

<https://orcid.org/0000-0001-5864-4931>

кандидат історичних наук, доцент, Чигур Р. Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-2623-5399>

Джугла Н. В.

<https://orcid.org/0000-0002-5817-9782>

Тернопільський національний економічний університет, Україна,
Тернопіль

Дослідження присвячене особливостям персоналістської антропології, коло проблем, якої дослідження людини з використанням специфічного філософського методу, охоплення всіх поглядів на людину, що отримує завдяки синтезу наук (природничих, гуманістичних), об'єднання релігійних вірувань людини та знань завдяки мистецтву. Сьогодні звернення уваги до людини, її сутності зумовлено потребою індивіда постійно розв'язувати життєві проблеми.

У статті проаналізовано розвиток філософської антропології від періоду Античності до ХХ ст. Особлива увага приділяється поглядам В. Штерна у філософській концепції якого простежуються духовні прямування й вимоги персонального довершення самосвідомості людини.

Ключові слова: персоналізм, персоналістська антропологія, антропологічний ренесанс, екзистенціалізм, людина, особистість.

Гончарук-Чолач Т. В. доктор философских наук, профессор; Гурик М. И. кандидат исторических наук, доцент; Чигур Р. Ю. кандидат исторических наук, доцент; Джугла Н. В., преподаватель. Особенности персоналистской антропологии / Тернопольский национальный экономический университет, г. Тернополь

Исследование посвящено особенностям персоналистской антропологии, круг проблем, которой исследования человека с использованием специфического философского метода, который охватывает все взгляды на человека, который возникает благодаря синтезу наук (естественных, гуманистических), объединение религиозных верований человека и знаний благодаря искусству. Сегодня привлечение внимания к человеку, его сущности обусловлено потребностью индивида постоянно решать жизненные проблемы.

В статье проанализировано развитие философской антропологии от периода Античности до XX в. Особое внимание уделяется взглядам В. Штерна. в философской концепции которого прослеживаются духовные направления и требования персонального довершение самосознания человека.

Ключевые слова: персонализм, персоналистская антропология, антропологический ренессанс, экзистенциализм, человек, личность.

T. V. Goncharuk-Cholach, PhD Professor; M. J. Gyrik, PhD Associate Professor; R. Y. Chigyr, PhD Associate Professor; N. V. Dzhugla, Features of a personalist anthropologist / Ternopol National Economic University, Ternopol

The study is devoted to the features of personal anthropology, the range of problems that the study of man using a specific philosophical method, coverage of all views of the person who receives through the

synthesis of sciences (natural, humanistic), the unification of religious beliefs of man and knowledge through art. Today, the attention to the person, its essence is conditioned by the need of the individual to constantly solve life's problems.

The development of philosophical anthropology from the period of Antiquity to the twentieth century is analyzed in the article. Particular attention is paid to the views of Stern. in a philosophical concept which traces the spiritual directions and requirements of personal completion of human consciousness.

Key words: personalism, personal anthropology, anthropological renaissance, existentialism, man, personality.

Вступ. Філософська антропологія, за словами І. Бичка, „інтегрує в собі здобутки таких складників філософського знання, як онтологія, гносеологія та аксіологія... формуючи плюралістичну цілісність філософського знання про людину” [1, 23]. Актуальні філософсько-антропологічні вчення спостерігаються і сьогодні. З погляду П. Гуревича, „антропологічний ренесанс – один з феноменів всієї сучасної філософської думки” [2, 5] Це зумовлюється тим, що по-перше, класична раціоналістична традиція поступається перед мітом, інтуїцією, а по-друге, сучасні філософи частіше говорять про загубленість людини, її відчуження. Із цього – слабка психіка сучасного мешканця Землі. Далі, катастрофічне руйнування природи, отруєння її ядерними залишками, зміна кліматичних умов ведуть до критичної ситуації, в якій опиняється людство. Саме тоді народжується відчуття тотальної незахищеності, загибелі всього людства. Це поглиблює зацікавленість цією проблемою.

Метою і завданням дослідження є з'ясування особливостей персоналістських рефлексій, в основі яких стоїть проблема людини,

вивчення якої здійснюється через метод усвідомлення людської суті взагалі

Виклад основного матеріалу. Філософська антропологія формувалася від античності до ХХ ст., зокрема в поглядах Платона, Арістотеля, Плотіна, Августина, екзистенціалізму, персоналізму, біоцентризму Л. Клагеса, М. Шелера і Н.Гартмана. Так, Платон визначає становище людини станом душі як тридільної єдності частин, а саме: „пожадливої”, „відважної” й „розумної”. Нездійснений у своїй повноті ідеал людини-філософа обмежується у Платона, пристосованим до життєво-суспільної практики ідеалом громадянина. Для правильного розвитку держави потрібно, щоб кожен відповідав своєму покликанню і було належне взаємовідношення: 1) верстви працівників, які задовольняють потреби державного суспільства і відповідають пожадливій частині душі; 2) верстви воїнів, які захищають державу від ворогів, а це відповідає етично-практичній частині індивідуальної душі; 3) верстви філософів-керманців державного життя, це відповідає розумній частині душі [3; 85]. Залежно від становища людини у державі, призначення і завдання людини проявляються розумові та вольові чинники, необхідні для виконання функції „великої людини” всередині „державного організму” [4, 82].

За Арістотелем людина – це єдність тіла й душі, матерії й нематеріальної психічної сили, яка створює тіло, надає йому постаті і керує нею. Арістотелева душевна сила ієрархічно триступенева: (вегетативна (рослинна); анімальна (тваринна); духовна). Духовна сила виступає найвищим людським щастям [5, 396-402]. Якщо у концепціях людини Платона й Арістотеля, людська істота розглядалася з перспективи можливостей поєднання протилежностей, то в період середньовіччя людина осмислюється із

висоти духовності, з огляду відношень людини до Бога. Правда, Августин (найкращий представник цього періоду) прагне осмислити людину із вершини „піраміди вартостей”, з погляду ставлення людини до найвищого добра – Божого. Вчений проаналізував сутність повсякденності людини, подав „онтологію повсякденності” [6, 142].

Екзистенціалізм аналізує людське існування, виводячи його із обставин самотності людини у світі. Людина на відміну від тварин не обтяжена інстинктами. Тварина живе у своєму світі і він являється для неї одночасно і захистом і небезпекою. Тварина не володіє свідомим ставленням до свого існування [6, 143-144]. Протилежним є світ людини. Її буття не забезпечене пристосуванням до природного середовища інстинктами. Через це дуже часто світ стає людині ворожим. Людина у ньому виступає невільником. Вона то перебуває у „космічній ситуації”, то в історичній, суспільно-громадській чи особисто-родинній. Ці ситуації витісняють людину і ставлять її на межу існування. Такими „граничними” ситуаціями, невіддільними від людського існування, виступають „боротьба, страждання, випадковість, провина і смерть” [6, 144].

Саме з подібних позицій, виступає в середині XIX ст. С. К'єркегор. Людина, говорить він, не „річ” і не „машина”, як і дух не є холодно-універсальним розумом. Людина духовний індивід, а значить, унікальна, неповторна істота, особистісно-духовне існування – екзистенція, а не субстанційна сутність – есенція. С. К'єркегор не „примирює” протилежності, а „персоніфікуючи” їх, „зіштовхує в екзистенційному діалозі” вже не абстрактні поняття та ідеї, а живих носіїв цих ідей. На його думку треба ставити перед філософією цілком законні вимоги: що робити? як жити людині? – даремно вона мовчить [7, 200-201]. І це зрозуміло, через те, що в основі такої філософії лежить сумнів, а з нього може народитися хіба що свободна думка –

свободна ж особистість народжується з відчаю (відчай охоплює всю людину, сумнів же – лише сферу мислення) [7, 290-291]. С. К'еркегор шукає не об'єктивну, а екзистенційну істину, оскільки прагнення об'єктивності „універсального” охоплення світу неминуче деформує людський дух (людина – скінченна істота, а її „універсалістична” інтенція є марною спробою „стати на позиції вічності”, що й призводить до „деспіритуалізації” людини). Саме дух – самостійний „новум” стосовно тіла й душі, що характеризує тільки людину і проявляється як інтелект, „технічна інтелігентність”, розвиток чого веде до поступового занепаду життєвих сил і настанов людини і тим самим призводить людство до повільного декадансу. Криза сучасної цивілізації стала початком такого занепаду. Це зумовлено перемогою духу, ворожого життю, над життєтворчою душею [6, 145]. У новітніх напрямках філософської антропології велику увагу приділено можливості синтезу різноманітних уявлень про людину. Зразком у цьому відношенні може служити концепція людини у філософській антропології М. Шелера і німецького психолога Вільяма Штерна (1871-1938).

Так, В Штерн розглядає персоналізм як так звану „структурну, взаємопов'язаність психічних функцій: хотіння, почування, пізнавання, діючих, образно сказавши, на різних рівнях ставання й здійснення психіки, у нижчих і вищих „сферах”, „шарах”, „нашаруваннях” психіки й тому надрядних, керуючих, і підрядних, керованих, що їх найпростішим прикладом може бути християнське ... розрізнення „вищого” „керуючого” „духа” і нижчої, життєвої, більше тваринної „душі”...” [8, 39]. В. Штерн розрізняє в „психізмі особи нижчий рівень особи (персона), на якому людина здійснює життєві, прагматичні і практичні „біотичні” прагнення і цілі, і вищий еволютивний рівень особовости (персональність), в якому людина сприймає і здійснює

вартості – релігійні, теоретичні, естетичні, соціальні, етичні, політичні” [8, 39].

Персоналізм В. Штерна, отримав назву "критичного". Основною його працею у цьому напрямі є "Особа і річ", в якій він розглядає світ як ієрархію "особистостей" різних ступенів (від кристалів до людини). Психологія за В. Штерном повинна базуватися на персоналізмі, який є особливою дисципліною, предметом якого є персона як жива, індивідуальна, унікальна цілісність, яка прагне до мети, відкрита по відношенню до світу. Персоналізм В. Штерна охоплює не тільки психологічний аспект поведінки. Він, на його думку основа всіх наук про людину - біології, фізіології, медицини. Персоні властива психофізична "нейтральність". Це означає, що психічне і органічне в ній повинно тлумачитися не як різноманітні сутності, а як різні сторони, або прояви одного і того ж начала. Вперше ввівши термін "нейтральність" В. Штерн розраховував розрубати вузол психофізичного дуалізму, який був притаманний вченням про особистість, які спочатку роз'єднали в людині фізичне (тіло) й психічне (можливості, характер), а потім намагалися віднести їх до різних типологій.

Рішення, до яких прийшов В. Штерн, були неоднозначні. Вивчення кореляцій між індивідуально-варіативними психічними і фізіологічними ознаками людини не могли бути замінені простою прокламацією того, що за цими розбіжностями прихована нейтральна по відношенню до них сутність (персона). Але в перспективі категоріального розвитку психології теоретична декларація В. Штерна виражала потребу в розробці категорії особистості. Визначивши психологічне розуміння особистості із позицій персоналізму, В. Штерн висунув думку про те, що особистісно-психологічне розкривається лише в контексті цілісного вчення про людину]. Поняття "особистість"

(Person) у В. Штерна категорія не психологічна, її потрібно розглядати з позицій персоналізму. Особистісні якості не можливо розділити на протилежні один одному психічні та фізичні. За словами В. Штерна, якщо визначати особистість як ціленаправлену, свідому, діяльну цілісність, то це відноситься не до змісту свідомості або до тілесних функцій самих по собі, а до "психічного" і "фізичного" компонентів, які підпорядковані одному цілому [9, 187]. Саму особистість, В. Штерн відносить до "психофізичної нейтральності".

За структурою особистість у В. Штерна складається із окремих цілих різних видів: із органів, функцій, відносин, напрямів на різну діяльність, окремих досягнень, якостей і переживань, які знаходяться між собою у визначеному "структурному зв'язку", гармонії та дисгармонії. Будь-яке ціле в свою чергу складається із окремих структур. В особистості немає нічого лишнього і непотрібного. Вона виникає не шляхом додавання попередньо не пов'язаних між собою елементів, а складається із "моментів" початково несамотійних. Але поняття "структура", у В. Штерна, не відображає всієї міри цього взаємозв'язку. Особистість не тільки і не стільки розділена зверху до низу, й притаманні ті якості, які ми можемо назвати неоформленістю, невизначеністю. Цілісність особистості ніколи не представляє собою завершену і визначену конструкцію, але вона завжди неоднозначна, вона існує одночасно реально і потенційно. Така "багатозначність" особистості, на думку В. Штерна, сприяє тому, що перед нею в будь-який момент відкриваються різні перспективи розвитку, через це вона постійно змінюється. Суть цих перспектив виражається в поняттях "тип", "конституція". В загальному тут В. Штерн має на увазі не "частини" особистості, а особистість в цілому, та з врахуванням кожний раз зміни відношень [9, 188-189].

Особистість у В. Штерна, несе в собі внутрішні потенції, приховані енергії, яким ще не притаманна визначена ціленаправленість, так звані диспозиції. На початку життя вони мають багато невизначеності, але поступово завдяки постійному зв'язку із світом вони все більше і більше розвиваються у визначеному напрямку, тобто стають однозначними. Через це сама особистість пластична, але завжди до визначених рамок. Взаємозв'язок особистості зі світом, визначається В. Штерном, з одного боку тим, що особистість як центр свого світу тісно пов'язана з ним, але з другого боку вона існує сама по собі. Таким чином, вона одночасно і близька до світу, і далека від нього. Поняття "глибина особистості" стає основним поняттям персоналізму. Через це він дає йому таке визначення: "З одного боку, "світ", як світ, який належить особистості ("світ особистості"), побудований по-іншому, ніж математично-фізичний світ. Він, говорячи формально, включає в себе: оточуючий світ (Umwelt), світ майбутнього (Nachwelt), актуальну ситуацію (Situation), подразнювач (Reiz) і матеріал (Material), долю і творчість особистості (Schopfund). У змістовному плані - цей життєвий світ (Vitalwelt) ("біосфера"), світ об'єктів, інтроцептивний світ"[9, 192]. Під час досліджень індивідуальних розбіжностей все наглядніше виступає важливість ще однієї детермінанти, а саме потреба в психологічному пізнанні. Ця потреба не могла бути реалізована, про це й свідчить персоналізм В. Штерна. Поняття "персона" було аморфним, і не набрало серйозного пояснення значення, не дивлячись на багатовікові зусилля В. Штерна збудувати на цій основі систему загальної психології.

Разом з тим у напрямку розвитку вчення про особистість, персоналізм В. Штерна, може розглядатися як джерело ідей, які після його виникнення консолідувалися на Заході і мали своїх

продовжувачів. Твори М. Шелера свідчать, що у його концепції філософської антропології, людина (особистість, персона) становить собою єдність конкретного та есенційного (сутнісного) буття; саме ця єдність (не зрідка суперечлива) зумовлює усе різноманіття життєдіяльності людини. „Якщо спитати освіченого європейця, про що він думає при слові „людина”, – пише М. Шелер, – то майже завжди в його свідомості проявляться три несумісні між собою кола ідей. По-перше, це уявлення іудейсько-християнської традиції про Адама і Єву, про творення, рай і гріхопадіння. По-друге, це греко-античні уявлення, в яких самосвідомість вперше у світі піднялася до розуміння особливого становища людини... З ними тісно пов'язане вчення про те, що в основі всього універсуму знаходиться надлюдський розум, до якого причетна і людина і тільки вона одна з усіх істот. Третє коло уявлень – також сьогодні досить традиційне – це коло ідей сучасного природознавства про те, що людина є результатом розвитку землі, істотою, яка відрізняється від форм, що передували їй у тваринному світі тільки за ступенем складності з'єднання енергій і здібностей, які самі по собі вже зустрічаються в нижчій, у порівнянні з людською, природі. Між цими трьома колами ідей немає ніякої єдності” [10, 31], – підсумовує М. Шелер. Мислитель називає зазначені кола ідей теологічною, філософською і природничо-науковою антропологією. М. Шелер шукає таку ідею людини, яка змогла б синтезувати підходи трьох різних антропологій. Він хоче знайти „сутнісне поняття людини”.

Отже, за М. Шелером сутнісне поняття людини – це дух. Саме дух визначає специфічне становище людини в космосі. Духовне начало в людині – це ціннісно-моральне начало. У ряді своїх праць, М. Шелер говорить про існування абсолютних цінностей в житті духу, які уможливають людське спілкування в просторі і часі культури.

Абсолютна цінність – це атом духу. Вона відкривається людині тільки в любові. Любов – вищий прояв людяності і духовності – завжди спрямована не на саму цінність, а на носія цінності – на особистість. У акті любові, за Шелером, для нас прояснюється глибинно-особистісний характер абсолютної цінності.

Висновки. Таким чином, простеживши проблематику і методи філософської антропології крізь історичну призму приходимо до висновку, що філософсько-антропологічний синтез поглядів на людину, сутність якого полягає в готовності до дії під контролем духовних „вартостей” і самопізнання, що зобов’язує його прямувати повз саму себе, „йти у світ”, відкривати перед собою своє покликання, реалізувати себе через втілення „вартостей” духу, трансцендентну спрямованість від „тварності” до культури, де дух тільки й робить людину людиною. Цим зумовлюється різниця між твариною і людиною не тільки кількісно, квантово, а й якісно, квалітативно, що крім усього потребує дослідження впливу на людину расових, географічних, історичних, соціопсихічних, культуроморфних, глибинно-психічних чинників її буття.

Література:

1. Бичко І.В. (1996). *Український національний характер: персоналістський підхід Філософсько-антропологічні читання* 96. К., Інститут філософії НАН України, Вип. 2, с. 20-26.
2. Гуревич П.С. (1997). *Философская антропология: учебное пособие*, М., Вестник, 1997. 448 с.
3. *Платон. Государство*. (1991). Сочинения в 3 т., М., Мысль, Т.3.Ч.1, с. 91 – 454.
4. *Платон. Политик*. (1972). Сочинения в 3 т., М., Мысль, Т.3. Ч.2, с. 11-82.

5. Аристотель. (1975). *О душе*. Сочинения в 4 т., М., Мысль,-Т.1, с. 371-448.
6. Кульчицький О. (1995). *Основи філософії і філософічних наук*. Серія: Підручники, Мюнхен – Львів, Укр. Вільн. Університет, Ч.42, 164 с.
7. Кьеркегор С. (1894). *Наслаждение и долг*, СПб, 298 с.
8. Кульчицький О. (1985). *Людина за філософією Г. Сковороди антитезою марксистсько-ленінської концепції людини. Філософсько духовний аспект української культури, Український персоналізм. Філософська етнопсихологічна синтеза*. Серія: Монографія, Мюнхен-Париж,Укр. Вільний Універ, Ч. 42, с. 37-48.
9. Штерн В. (1986). *Персоналистическая психология, История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.). Тексты*, М, Изда-во Московского университета, с.186-198.
10. Siegwalt G. *Nature et histoire*, Paris: Gallimard, 1965. 352p.

References:

1. *Bychko IV Ukrainian national character: a personalist approach [Philosophical and Anthropological Readings'96]* (1996). К., Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, Iss. 2, p.20-26.
2. *Gurevich PS Philosophical [Anthropology: Textbook]* (1997). М., Vestnik, 448s.
3. *Platon. State [Works in 3 vols.]* (1991). М., Thought, Vol.3.Ch.1, p.91 - 454.
4. *Platon. Politician [Works in 3 vols.]* (1972). М., Thought, Vol.3. Part 2, pp. 11-82.
5. Aristotle. (1975). *On the soul [Works in 4 vols.]* М., Thought, Т.1, p.371-448.

6. Kulchytsky O. (1995). *Fundamentals of philosophy and philosophical sciences [Series: Textbooks]* Munich - Lviv., Ukr. Free. University, Part 42, 164 p.
7. Kierkegaard S. (1894). *Enjoyment and debt*, St. Petersburg, 298s.
8. Kulchytsky O. (1985). *Man according to G. Skovoroda's philosophy is the antithesis of the Marxist-Leninist concept of man. Philosophically spiritual aspect of Ukrainian culture [Ukrainian personalism. Philosophical ethnopsychological synthesis. Series: Monograph]* Munich-Paris, Ukr. Free Universe, Part 42, p. 37 - 48.
9. Stern V. (1986). *Personal psychology [History of foreign psychology (30-60's of XX century). Texts]* M, Moscow University Press, p.186-198.
10. Siegwalt G. (1965). *Nature et histoire*, Paris: Gallimard, 352p.